

Noot van de editor

De beginselprogramma's zijn gescand, en zover nodig gecorrigeerd. Hierdoor is het mogelijk dat de tekst niet meer volledig in overeenstemming is met het origineel, omdat typefouten e.d. zijn gecorrigeerd. De originele gedrukte beginselprogramma's liggen ter inzage bij het [Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen te Groningen](#).

Program van Uitgangspunten van het Christen Democratisch Appèl, 1980.

- [TEN GELEIDE](#)
- hoofdstuk I: [EEN BEGAANBARE WEG](#)
- hoofdstuk II: [GERECHTIGHEID](#)
 - Overheid
 - Staatkundig bestel
 - Rechtsorde
 - Internationale rechtsorde
- hoofdstuk III: [GESPREIDE VERANTWOORDELIJKHEID](#)
 - Inrichting van de samenleving
 - Cultureel-maatschappelijk leven
 - Sociaal-economisch leven
 - Vorming tot verantwoordelijkheid
- hoofdstuk IV: [SOLIDARITEIT](#)
 - Internationale solidariteit
 - Solidariteit binnen eigen grenzen
 - sociale zekerheid en overheidsvoorzieningen
 - gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening
- hoofdstuk V: [RENTMEESTERSCHAP](#)

Economische ontwikkeling
Wetenschap en techniek
Ruimtelijke ordening en volkshuisvesting

● **Toelichting:**

- hoofdstuk I: [EEN BEGAANBARE WEG](#)
Overgangsfase
Politieke beweging
- hoofdstuk II: [VRAGEN VAN DEZE TIJD](#)
- hoofdstuk III: [GERECHTIGHEID](#)
 - a. Overheid
 - b. Staatkundig bestel
 - c. Rechtsorde
 - beschermwaardigheid menselijk leven
 - samenlevingsvormen
 - emancipatie
 - d. Internationale rechtsorde
 - mensenrechten
 - Europa
- hoofdstuk IV: [GESPREIDE VERANTWOORDELIJKHEID](#)
 - a. Inrichting van de samenleving
 - b. Cultureel-maatschappelijk leven
 - c. Sociaal-economisch leven
 - d. Vorming tot verantwoordelijkheid
- hoofdstuk V: [SOLIDARITEIT](#)
 - a. Internationale solidariteit
 - b. Solidariteit binnen eigen grenzen
 - sociale zekerheid en overheidsvoorzieningen
 - volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening
- hoofdstuk VI: [RENTMEESTERSCHAP](#)
 - a. Economische ontwikkeling
 - arbeid
 - inkomen
 - energie
 - b. Wetenschap en techniek
 - c. Ruimtelijke ordening en volkshuisvesting
- [TOT SLOT](#)

TEN GELEIDE

Het Program van Uitgangspunten van het Christen Democratisch Appel wil het antwoord zijn van het CDA op de oproep vanuit het Evangelie voor het politieke handelen. Op dit program van uitgangspunten, dat uitdrukking geeft aan de politieke overtuiging, is een ieder binnen het CDA aanspreekbaar. In deze zin beoogt dit program de weerslag te zijn van de duurzame interne samenhang van het CDA.

Dit program van uitgangspunten is geen politiek actieprogram; het wil een christen-democratische wijze van benaderen aangeven van de politieke vraagstukken waarvoor wij, naar thans is te voorzien, de komende jaren worden gesteld.

Het program is opgebouwd uit artikelen en uit een toelichting, die getuigenis aflegt van de geest waarin de artikelen zijn opgesteld en van het kader waarin deze zijn geplaatst.

PROGRAM VAN UITGANGSPUNTEN VAN HET CHRISTEN DEMOCRATISCH APPEL

Hoofdstuk I: EEN BEGAANBARE WEG

1. Het CDA aanvaardt het Bijbels getuigenis van Gods beloften, daden en geboden als van beslissende betekenis voor mens, maatschappij en overheid. Het CDA richt zich naar dat getuigenis met de intentie steeds te zoeken naar de betekenis van het Evangelie voor het politieke handelen.
2. Het CDA richt zich zonder onderscheid tot de gehele Nederlandse bevolking. In het besef dat een politieke partij een eigen verantwoordelijkheid heeft hecht het CDA een wezenlijke betekenis aan de uitspraken van christelijke kerken en stelt het zich open voor de opvattingen van maatschappelijke groeperingen.
3. De politieke overtuiging, die als antwoord op de oproep van de Bijbel voor de politiek gestalte krijgt, is het samenbindende element waarop een ieder in het CDA aanspreekbaar is. Dit program van uitgangspunten geeft uitdrukking aan deze politieke overtuiging.

Hoofdstuk II: GERECHTIGHEID

Overheid

4. De overheid als dienaressen Gods is geroepen de samenleving te dienen naar de norm van de gerechtigheid met inachtneming van de eigen verantwoordelijkheid van maatschappelijke verbanden en van burgers en met erkenning van het eigen recht en karakter van de kerk. Dit houdt in dat zij zich inzet voor een maatschappij waarin recht en vrede heersen, opkomt voor de zwakken, vervolgd en ontheemden, het onrecht bestraft, de gewetensvrijheid eerbiedigt en de persoonlijke levenssfeer

beschermt en in het algemeen die voorwaarden scheidt, die nodig zijn voor een samenleving van verantwoordelijke mensen.

Staatkundig bestel

5. Het CDA staat een parlementaire democratie voor. Respect voor de minderheid is een essentieel kenmerk van onze democratie.

6. Regering en parlement dragen binnen ons staatsbestel een onderscheiden verantwoordelijkheid. Het kabinet en de parlementsleden handelen naar eigen verantwoordelijkheid zonder daarvoor opdrachten van anderen te aanvaarden.

7. Ter realisering van zijn politieke idealen verklaart het CDA zich in beginsel bereid regeringsverantwoordelijkheid te dragen. Geen democratische partij, die de beginselen van ons staatsbestel aanvaardt, mag bij voorbaat worden uitgesloten van het dragen van regeringsverantwoordelijkheid.

8. Het CDA hecht aan een constitutionele monarchie onder het Huis van Oranje.

9. Het CDA staat een staatkundig bestel voor waarin de macht is gespreid en waarin de verantwoordelijkheid van overheid en maatschappelijke groepen wordt onderscheiden. Hogere bestuurslagen onthouden zich van taken die op een lager niveau ter hand genomen behoren te worden.

Rechtsorde

10. Het CDA gaat uit van de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen, ongeacht overtuiging, ras, geslacht, geaardheid, afkomst en/ of economische positie.

11. De onafhankelijkheid van de rechterlijke macht blijft gewaarborgd.

12. Onze rechtsstaat verleent een ruimhartige toelating aan vluchtelingen.

13. Eerbied voor en bescherming van menselijk leven, ongeacht ontwikkelingsstadium of verschijningsvorm, behoort hoekstee te zijn van onze rechtsorde.

14. Het CDA acht huwelijk en gezin van bijzondere betekenis. Het kind behoort te kunnen opgroeien onder de voortdurende zorg en verantwoordelijkheid van zijn ouders of verzorgers, waarbij geborgenheid, liefde en onderlinge zorg voorop staan.

15. Andere duurzame samenlevingsvormen, waarin de betrokkenen de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, hebben aanspraak op met het gezin vergelijkbare rechten en plichten.

Internationale rechtsorde

16. Het CDA streeft naar een internationale rechtsorde, tot stand te brengen in het kader van de Verenigde Naties. Daartoe is een hervorming van politieke en economische verhoudingen in de wereld nodig, gericht op het vreedzaam naast elkaar bestaan van volken.

17. Het bevorderen van respect voor de fundamentele rechten van de mens heeft een centrale plaats in

het buitenlands beleid van ons land. Landen waarin mensen in het overheidsbeleid stelselmatig worden tenachtergesteld, behoren in de wereldsamenleving daadwerkelijk te worden geconfronteerd met maatregelen waaruit de afwijzing blijkt.

18. Het CDA wil niet berusten in de aanwezigheid van massale vernietigingsmiddelen, omdat deze de schepping als zodanig bedreigen en niet in overeenstemming zijn met de bestemming en de roeping van de mens.

19. Het CDA wil met name in bondgenootschappelijk verband de bewapeningswedloop terugdringen in het kader van een beleid gericht op het voorkomen van oorlog en het behouden van vrede en veiligheid.

20. De aanhoudende bewapeningswedloop dwingt tot voortgaande internationale bezinning over Vraagstukken van wederzijdse wapenvermindering en wapenbeheersing. Nederland neemt initiatieven tot en geeft actieve steun aan de totstandkoming van ontwapeningsovereenkomsten, welke voorzien in deugdelijk toezicht bij voorkeur in internationaal verband. Prioriteit wordt gegeven aan het verminderen van de afhankelijkheid van kernwapens. De autonome ontwikkeling met betrekking tot de produktie en verdere verspreiding van kernwapens, chemische en biologische strijdmiddelen, wordt tegengegaan. Tevens wordt gewaakt voor ontwikkelingen die de grenzen tussen kernwapens en conventionele wapens verder doen vervagen. Delegatie van de politieke zeggenschap over de inzet van massale vernietigingswapens wordt niet aanvaard.

21. Het CDA streeft naar een verenigd Europa dat op basis van democratische besluitvorming zijn verantwoordelijkheid in de wereld wil en kan dragen. De eenwording van Europa is geen doel in zichzelf, maar is gericht op de mogelijkheden daardoor meer recht te doen aan de beginselen van een internationale rechtsorde en van een goed rentmeesterschap over de schaarse bronnen van deze wereld.

Hoofdstuk III: GESPREIDE VERANTWOORDELIJKHEID

Inrichting van de samenleving

22. De mens is in de maatschappij gesteld als verantwoordelijk persoon; niet alleen verantwoordelijk voor zichzelf, maar ook voor de medemens en voor de ontwikkeling van de samenleving. De christendemocratie wil mensen op deze verantwoordelijkheid aanspreken.

23. Het CDA streeft naar een samenleving waarin ruimte wordt geboden voor een veelkleurige verantwoordelijkheidsbeleving, de macht is gespreid en waarin allen die macht bezitten over het gebruik daarvan verantwoording afleggen aan diegenen die daarvan afhankelijk zijn.

Daarom verzet het CDA zich tegen een maatschappij waarin de menselijke waardigheid wordt aangetast door gevestigde structuren, economische machten, meerderheden, monopolies van uiteenlopende aard of waarin de mens onmondig wordt overgeleverd aan de heerschappij van deskundigen.

24. De eigen betekenis van particuliere organisaties, waaronder levensbeschouwelijke organisaties op het terrein van o.m. onderwijs en vorming, maatschappelijk werk, volksgezondheid en maatschappelijke bewustwording, wordt erkend. Alle betrokkenen dient de mogelijkheid gegeven te worden bij de vormgeving van het beleid medeverantwoordelijkheid te dragen.

Cultureel-maatschappelijk leven

25. Hoeksteen van het welzijnsbeleid is de geestelijke vrijheid. Erkenning van de geestelijke vrijheid houdt in, dat de overheid geen bepaalde opvattingen dwingend als norm voor het culturele en maatschappelijke leven oplegt.

26. Het welzijnsbeleid bevordert de deelname van mensen aan het culturele en maatschappelijke leven. Het erkent het gezichtspunt van de pluriformiteit en van de bescherming van minderheden.

27. De overheid schept ruimte en voorwaarden voor verscheidenheid in kunst en cultuur. Een cultuurpatroon, dat de mens in zijn waardigheid bedreigt, wordt tegengegaan.

28. In het mediabeleid wordt een onafhankelijk en veelzijdig aanbod in de informatievoorziening veilig gesteld. Daarbij wordt met name de ruimte gewaarborgd voor de doorwerking van levens- en wereldbeschouwingen. Toepassing van bestaande en nieuwe technieken in de communicatiemedia worden hierop getoetst, waarbij tevens gewaakt wordt tegen een commercialisering van de openbare informatievoorziening.

Sociaal-economisch leven

29. De voorkeur van het CDA gaat uit naar een zodanig maatschappelijk georiënteerde ondernemingswijze produktie, dat men toekomt aan maatschappelijk zinvolle produkten, de plicht onderkent van het beschermen van het milieu, van het bevorderen van goede arbeidsomstandigheden en van het scheppen van een rechtvaardige internationale arbeidsverdeling. De overheid ondersteunt ondernemingen in het toegroeien naar een aldus maatschappelijk georiënteerde produktie.

30. Concentratie van economische macht in het bedrijfsleven en centralisatie van sociaal-economische beslissingen bij de overheid wordt tegengegaan. Het CDA gaat uit van een rechtstreekse medeverantwoordelijkheid van werknemers voor het ondernemingsgebeuren. Deze dient tot uitdrukking te komen in de wijze waarop de bestuursorganen van de ondernemingen worden samengesteld.

31. Het CDA staat een sociaal-economische orde voor waarin kleine, zelfstandige ondernemingen een plaats hebben.

Vorming tot verantwoordelijkheid

32. Onderwijs en vorming richten zich op de persoonlijke ontplooiing. Dit impliceert toerusten tot vakbekwaamheid en tot het dragen van verantwoordelijkheid ten behoeve van dienst aan medemens en samenleving. Het overheidsbeleid richt zich op het realiseren van gelijke kansen op een bij ieder passende opleiding. De overheid schept mogelijkheden tot blijvende vorming.

33. Ouders en/ of verzorgers dragen de primaire verantwoordelijkheid voor het onderwijs en de

vorming van hun kinderen.

34. De overheid waarborgt de grondwettelijke vrijheid van onderwijs.

Hoofdstuk IV: SOLIDARITEIT

35. Het CDA wil mensen oproepen tot dienst aan elkaar. Voor de christen-democratische politiek houdt dit nationaal en internationaal in het appelleren aan de verantwoordelijkheid van de sterken om solidair te zijn met de zwakken.

Internationale solidariteit

36. Ontwikkelingssamenwerkingsbeleid is gericht op het uitbannen van honger en armoede en schept voor de ontwikkelingslanden de ruimte die nodig is voor het in sociale, culturele en economische zin inhoud geven aan hun politieke onafhankelijkheid. Dit vergt structurele veranderingen in productie en handel, welvaart en arbeidsverhoudingen in de wereld.

37. In het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid wordt de bijzondere positie van particuliere initiatieven, w.o. missie en zending, zowel hier als in de ontwikkelingslanden zelf, erkend.

38. Het optreden van multinationale ondernemingen behoort aan internationale rechtsregels onderworpen te zijn.

Solidariteit binnen eigen grenzen

- Sociale zekerheid en overheidsvoorzieningen

39. De overheid is gerechtigd van de samenleving economische offers te vragen ten behoeve van de publieke zorg en de sociale zekerheid. De omvang van de collectieve uitgaven mag een gespreide verantwoordelijkheid voor de sociaal-economische ontwikkeling niet in de weg staan.

40. Het beleid met betrekking tot de sociale zekerheid richt zich, onder meer via het ondersteunen van de eigen verantwoordelijkheid van de bedrijfsgenoten, primair op het in omvang en duur beperken van het risico van ziekte, arbeidsongeschiktheid en werkloosheid.

41. Solidariteit betekent dat offers naar draagkracht worden opgelegd. Het draagkrachtbeginsel houdt onder meer in, dat het beleid inzake de sociale zekerheid en de belastingen wordt afgestemd op het samenlevingsverband waarin de uitkeringsgerechtigde en belastingplichtige woont en leeft. Het niveau van de uitkeringen behoort te zijn georiënteerd op de inkomensniveaus van diegenen die wel aan het arbeidsproces kunnen deelnemen.

42. Het CDA wil ruimte scheppen om de sociale vragen als vragen van menselijke verhoudingen aan de orde te stellen. Daarom kan niet worden volstaan met anonieme, collectieve organisatievormen. De overheid ondersteunt de totstandkoming van meer beleefbare vormen van onderlinge zorg op het niveau van de onderneming en de bedrijfstak.

- Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening

43. De overheid bevordert het op elkaar afstemmen van voorzieningen in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening.
44. Zorg voor de gezondheid is allereerst een zaak van persoonlijke verantwoordelijkheid. Recht op gezondheidszorg houdt in de verkrijgbaarheid van voor een ieder betaalbare en bereikbare hulp die hij of zij behoeft.
45. Medisch handelen mag zich niet richten tegen de mens en diens waardigheid.

Hoofdstuk V: RENTMEESTERSCHAP

46. De wereld is door God geschapen; de mens is de beheerder, de rentmeester daarvan. Ook de overheid deelt in de opdracht tot rentmeesterschap, die voor haar inhoudt: de bescherming van de natuur en het natuurlijk leefmilieu tegen aantasting en/ of rooibouw en de publieke zorg dat de vruchten van de schepping aan allen ten goede kunnen komen - met inbegrip van onze verre naaste en de na ons komende generaties.
47. Het vraagstuk van de eigendom van goederen is ondergeschikt aan de vraag naar het verantwoord beheer ervan. Om concentratie van macht te voorkomen is een gespreide particuliere eigendom gewenst. Overwegingen van algemeen belang vormen de rechtsgrond voor publieke eigendom.

Economische ontwikkeling

48. Economische processen worden gebonden aan normen met betrekking tot verantwoord energie- en grondstoffengebruik, het behoud van het milieu en menswaardige arbeidsomstandigheden. Deze aldus genormeerde economische ontwikkeling krijgt voorrang boven het streven naar een onbeperkt voortgaande inkomens- en consumptiestijging.
49. Overheid en bedrijfsleven hebben elk een eigen verantwoordelijkheid voor het bewerkstelligen van rechtvaardige loon-, inkomens- en vermogensverhoudingen. De overheid doet een beroep op de samenleving tot inkomensmatiging wanneer de vrije inkomensvorming te weinig ruimte overlaat voor een verantwoorde uitvoering van de overheidstaak of uit anderen hoofde het algemeen welzijn bedreigt. Indien de samenleving hierop onvoldoende inspelt is de overheid gerechtigd een grenzenstellend inkomensbeleid te voeren.
50. De overheid neemt maatregelen om het toenemend verbruik van energie te beperken. Zij stimuleert de ontwikkeling van veilige energievormen. Haar streven is er op gericht aldus de aanwending van kernenergie te vermijden, zolang daaraan te grote risico's zijn verbonden.
51. Het streven naar behoud en verdeling van voldoende menswaardige werkgelegenheid behoort mede tot de zorg van de overheid. Herwaardering van het begrip arbeid is noodzakelijk. Het bereiken van betere verhoudingen in de samenleving en meer ontplooiingsmogelijkheden voor de mens in zijn maatschappelijk functioneren zijn hierbij belangrijke doelstellingen.
52. Mannen en vrouwen hebben gelijke rechten op betaalde en onbetaalde arbeid. De overheid

bevordert een herverdeling van arbeid, waarbij man en vrouw onderling kunnen kiezen om aan het arbeidsproces deel te nemen en in welke mate.

Wetenschap en techniek

53. Wetenschap en technologie dienen gericht te zijn op het behoud van de schepping, op een verantwoord gebruik van kennis en hulpbronnen, op het welzijn van mens en samenleving.

54. De overheid stelt zich tot taak nieuwe ontwikkelingen van wetenschap en techniek te signaleren en de maatschappelijke discussie over de eventuele risico's van toepassingen te bevorderen en te begeleiden.

55. De ethische aspecten en maatschappelijke risico's van diverse vormen van wetenschappelijk onderzoek behoren in beginsel onderworpen te zijn aan codes, welke door de wetenschappelijke onderzoekers zelf worden ontworpen en door de overheid getoetst en bevestigd. De overheid heeft het recht, bepaalde toepassingen van wetenschap en techniek te verbieden op gronden aan het algemeen belang ontleend.

Ruimtelijke ordening en volkshuisvesting

56. De overheid beschermt bij het verdelen van de ruimte de verscheidenheid van de schepping.

57. Ruimtelijke ordening is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheid en samenleving. Omdat de ruimtelijke ordening zo nadrukkelijk ingrijpt in het directe leefmilieu van de mens is de overheid verplicht te voorzien in rechtsbescherming en in inspraakprocedures.

58. Een goede en betaalbare huisvesting behoort tot de elementaire levensbehoeften van de mens. Dit vraagt bemoeienis van de overheid, in het bijzonder voor diegenen die door de woningnood worden getroffen. De overheid erkent de betekenis van het eigen woningbezit.

TOELICHTING OP HET PROGRAM VAN UITGANGSPUNTEN

Hoofdstuk I: EEN BEGAANBARE WEG

Het Christen Democratisch Appèl wil als zijn politieke overtuiging een schets geven van een begaanbare weg voor het aanpakken van de sleutelkwesties van onze tijd. Daartoe zullen wij allereerst moeten vaststellen wat kenmerkend is in de vele en op het eerste gezicht ook zo onderscheiden vragen van onze tijd. Een politieke beweging herkent men immers niet alleen aan de specifieke antwoorden op de vele politieke vraagstukken als wel aan de problemen die zij onderkent en aan de kenmerkende wijze waarop zij deze vanuit haar levensbeschouwelijke achtergrond tegemoet treedt.

Het CDA is er van overtuigd, dat de grote problemen waarvoor wij ons gesteld zien, in de huidige tijd belangrijk zijn verscherpt door een veranderend besef van beginselen, van waarden en normen, zoals

gerechtigheid, verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap. Daarom wil het CDA vòòr alles de geestelijke wortels van de vragen van onze tijd bloot leggen. Een politieke beweging kan immers niet heen om de vraag, waaraan mensen zich ten diepste toevertrouwen en waardoor zij zich in hun persoonlijk en maatschappelijk leven laten leiden.

Daarom brengt het CDA in zijn naam en grondslag tot uitdrukking dat het mensen wil verenigen die willen luisteren naar de oproep vanuit de Heilige Schrift voor het politieke leven, zonder zijn politieke handelen daarmee te willen vereenzelvigen. Het evangelisch appèl roept ons en alle mensen op tot een nieuwe hoop waarvan wij in het CDA in politiek opzicht getuigenis willen afleggen.

Betekent dit dat het CDA via de politiek een geloofsovertuiging wil opleggen? Dat betekent het niet. Daartoe is de politiek immers niet bevoegd, noch geroepen. De kern van onze politieke opdracht is ruimte te scheppen, te beschermen, en versperde wegen zo nodig open te breken, zodat er begaanbare wegen open staan voor de dienst aan God en aan de wereld.

Politiek, ook christen-democratische politiek, kan en mag derhalve geen opvattingen opleggen. Maar ze zal aan de andere kant wel verder moeten reiken dan het registreren en honoreren van allerhande verlangens van burgers of maatschappelijke belangengroepen. Tussen deze twee uitersten zullen wij in het appèl op de samenleving een weg moeten vinden.

Dit betekent evenzeer, dat het evangelisch appèl ons kan behoeden voor onjuiste verwachtingen van de politiek als zodanig, waardoor wij haar overvragen en haar gezag dreigen uit te hollen. De politicus is niet de enige, noch de belangrijkste bouwmeester van onze samenleving.

Onze opdracht voor de politiek is een appèl te doen op de gezindheid van mensen en organisaties en tegelijk zorg te dragen voor maatschappelijke structuren waarin zij niet op voorhand worden afgehouden van hun bestemming maar daarnaartoe kunnen groeien en daarin worden ondersteund.

Overgangsfase

Wij leven in een overgangsfase van de cultuur. Dit is naar onze mening een van de belangrijkste kenmerken van onze tijd. Nieuwe opvattingen, nieuwe machten, nieuwe waarden breken door en drukken hun stempel op cultuur en samenleving. Veel van wat er was geldt niet meer, of staat onder kritiek; wat daarvoor in de plaats komt is nog onzeker of moet zich nog bewijzen.

Het gevolg is, dat de huidige generatie traditionele zekerheden verloren ziet gaan, in omstandigheden waarin nieuwe zekerheden daarvoor nog niet in de plaats zijn gekomen.

De onzekerheid die hiervan het gevolg is kan er licht toe leiden dat men zich vastklemt aan overleefde vormen en instituten. Daarnaast zien wij moedeloosheid en scepsis optreden over de mogelijkheid om invloed uit te oefenen op de ontwikkeling ("het zal mijn tijd wel duren"); of men versimpelt de problemen tot het niveau van de demagogie; of men omarmt schijnoplossingen De vluchtwegen zijn vele.

Staande in een christen-democratische traditie van vele tientallen jaren zien wij ons in deze overgangsfase van de cultuur gesteld voor de opgave, de traditionele waarden te herijken: religieus, cultureel, maatschappelijk, politiek. Niet om daarmee onze grondmotieven voor politiek en

samenleving in te leveren, maar juist om in een veranderende wereld de kansen op het doorwerken van onze idealen te behouden en te versterken. Dit vraagt van ons de innerlijke bereidheid om datgene van wat ons dierbaar en vertrouwd was, indien het intussen, door gewijzigde maatschappelijke omstandigheden, zijn betekenis heeft verloren, prijs te geven; maar het vraagt tevens de durf om temidden van de omwenteling, zonodig tegen verguizing in, die waarden overeind te houden die niet verloren mogen gaan.

Het CDA wil, als politieke beweging, vanuit de eigen mens- en maatschappijbeschouwing, actief aan dit cultuurvormingsproces deelnemen. Niet op een wijze waarbij wij zouden kunnen aangeven waar wij na verloop van tijd precies zullen uitkomen; gezindheidspolitiek levert ons geen blauwdrukken, maar normen, criteria, oriëntaties die ons een begaanbare weg kunnen wijzen om hier en nu aan de slag te gaan; en die ons bovendien op koers kunnen houden in omstandigheden die thans in het geheel nog niet zijn te voorzien.

Politieke beweging

Het CDA wil een politieke beweging zijn, die zich richt tot het gehele volk, zonder onderscheid naar geloofsovertuiging of maatschappelijke groepering. Het CDA is derhalve niet ondergeschikt aan enig kerkelijk gezag noch aan enige maatschappelijke groepering. De christen-democratische beweging zal vanuit haar eigen politieke verantwoordelijkheid wel gespitst zijn op uitspraken over vragen van politiek en samenleving vanuit de kerken alsmede vanuit maatschappelijke groeperingen - in het bijzonder ook van die organisaties die vanuit een levensbeschouwelijke achtergrond functioneren.

Het CDA wil ook in de wijze waarop het zijn politieke stijl ontwikkelt en omgaat met de macht zijn idealen kenbaar maken; de keuze van de methoden van politiek is immers in hoge mate beslissend voor de geloofwaardigheid en voor de doorwerking van politieke idealen. Wij wijzen een polarisatiestreven - het doelbewust doorzetten van de eigen belangen, over de ruggen van anderen heen - af; het scheidt immers slechts nieuwe verdrukten.

Het CDA wil ook in zijn interne organisatie zijn idealen weerspiegeld zien. Dit heeft niet alleen betekenis voor de wijze van omgaan met elkaar, maar ook voor de interne verhoudingen binnen de partij.

Een gespreide verantwoordelijkheid voor het verder ontwikkelen van het christendemocratische denken is van essentiële betekenis voor het CDA en wordt gestimuleerd.

Hoofdstuk II: VRAGEN VAN DEZE TIJD

Het gezicht van de wereld verandert tegenwoordig binnen ,n generatie. En met het gezicht verandert ook de nood van de mensen die in deze wereld leven: de vragen van nu en straks zijn voor een belangrijk deel heel andere, dan die van 15 - 20 jaar geleden.

Sleutelkwesies voor de jaren tachtig waarover de christen-democratische beweging zich een oordeel zal moeten vormen, zijn:

a. de vormgeving van de onderlinge solidariteit, de verbondenheid van mensen, zowel nationaal (het sociale zekerheids- en welzijnsbeleid) als internationaal: wij zijn minder zeker dan voorheen over de

wijze waarop het rijke Westen de snel groeiende bevolking in de arme landen echt kan bijstaan;

b. de groeiende wanverhouding tussen de doeleinden van een vredes- en veiligheidsbeleid en de instrumenten die daartoe worden aangewend. Er is een voortgaande perfectionering en groeiende vernietigingskracht van de militaire machtsmiddelen; de ontwikkelingssamenwerking blijft permanent achter bij de verwachtingen;

c. problemen van leven en dood: onze samenleving blijkt moeite te hebben voldoende ruimte te bieden aan kwetsbare vormen van menselijk leven of aan menselijk leven dat niet beantwoordt aan de doorsnee opvatting van wat volwaardig menselijk leven is;

d. enerzijds een toenemende vereenzaming en een groeiend isolement van veel mensen en (minderheids)groepen, anderzijds bij velen een groeiende behoefte om zichzelf te kunnen zijn;

e. een toenemende vervlechting van overheid en maatschappij, waardoor onderscheiden bevoegdheden en verantwoordelijkheden vervagen. Dit klemmt te meer in een samenleving, die door een groeiende centralisatie en grootschaligheid van besluitvorming en voorzieningen ook uit dien hoofde in toenemende mate een kwetsbare samenleving wordt, wier functioneren betrekkelijk gemakkelijk ontregeld kan worden; de vraag is tevens hoe in onderwijs en opvoeding hierop wordt ingespeeld;

f. problemen rond de legitimatie van het overheidsgezag: er is een groeiende neiging tot het negeren en ontlopen van volgens de staatkundige regels genomen maatregelen;

g. het - vanwege onze zorg voor het milieu, schaarse grondstoffen en een groeiende wereldbevolking - leren leven- met materiële mogelijkheden die meer begrensd en wellicht in absolute zin zelfs geringer zullen zijn dan wij de afgelopen decennia gewend waren. Nog meer dan anders moeten daarom vragen naar zinvolle arbeid, rechtvaardige inkomensverhoudingen, medezeggenschap, vrije tijd, in een nieuw perspectief worden geplaatst;

h. toeneming van de dikwijls ongecontroleerde macht van wetenschap en techniek, in het bijzonder van (experimentele) vormen waarin erfelijke eigenschappen en de menselijke geest worden gemanipuleerd.

Het CDA wil in dit program de uitgangspunten formuleren op basis waarvan sleutelkwesties van onze tijd benaderd moeten worden. Het doet dit aan de hand van vier kernbegrippen, die de richting kunnen wijzen die wij hebben te gaan: gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap.

Hoofdstuk III: GERECHTIGHEID

a. Overheid

De gerechtigheid is het hoofdmotief voor het overheidsoptreden. De kern van de dienende taak van de overheid is de publieke voorwaarden te scheppen die de mens behoeft om tot verantwoordelijkheid te komen.

In deze zin is de overheid dienaar van Gods, dat wil zeggen dienaar van de bedoelingen van God

met deze wereld: recht doen aan een verantwoorde roepingsvervulling van mensen, schild zijn voor de zwakken, dienstbaar zijn aan mensen in nood, zorg dragen voor de schepping.

Het gerechtigheidsstreven van de overheid voorziet aldus in de publieke voorwaarden voor een kunnen beleven van verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap. Daarin beschermt de overheid en respecteert zij voor haar deel de eigen verantwoordelijkheid van mensen, individueel en in hun maatschappelijke organisaties. De overheid zal de burgers in hun geweten moeten respecteren. Aan de andere kant zal de overheid de krachten moeten weerstaan die haar gezag proberen uit te hollen. Daarom komt alleen haar het recht toe fysieke machtsmiddelen te hanteren ter bescherming tegen schendingen van ons grondgebied en tegen gewelddadige binnenlandse aanvallen tegen de geldende rechtsorde. Zij zal ook weerstand moeten bieden tegen meer geweldloze vormen van gezagsondermijning. Dit laat onverlet de plicht van de burger, de overheid op haar eigen feilen te wijzen.

b. Staatkundig bestel

Het CDA heeft een principiële voorkeur voor de democratie.

Democratie is een wijze van omgaan met elkaar. Wij wantrouwen opeenhoping van macht, in welke persoon of instantie ook, inclusief de overheid. Macht, zeker ook de politieke macht, behoort gespreid te zijn en er behoort verantwoording over afgelegd te worden. Dit biedt de beste garantie om misbruik van macht te voorkomen. Bovendien: alleen in een democratie kunnen mensen hun medeverantwoordelijkheid voor het staatsbestuur tot uitdrukking brengen.

Het CDA heeft voorkeur voor onderling overleg en samenwerking, en voor de weg van het overtuigen van brede lagen van de bevolking boven het afdwingen door middel van politieke maatregelen.

Toch kan de overheidstaak niet alleen worden afgeleid uit de meerderheidsstandpunten van de volksvertegenwoordiging, waaraan zij verantwoording verschuldigd is. De gedachte van de volkssoevereiniteit wijst het CDA af. Een meerderheidsbesluit kan niet onder alle omstandigheden het laatste woord zijn. Er zijn grenzen aan de politieke bevoegdheid die ook een meerderheid in acht zal moeten nemen. De regering behoudt een eigen verantwoordelijkheid, die niet opgeëist of vervangen kan worden door een parlementaire meerderheid, door partij-elites of door al of niet in het parlement vertegenwoordigde machtige belangengroepen. De regering is uiteraard wel voor al haar daden verantwoording verschuldigd aan het parlement. Het kabinet mag, afgezien van kamerontbinding, niet langer aanblijven indien blijkt dat het niet meer beschikt over het vertrouwen van de meerderheid van het parlement. De Tweede Kamer mag door de regering slechts éénmaal ontbonden worden voor hetzelfde politieke feit.

Bij een toenemende vervlechting van overheid en samenleving is het gevaar groot, dat overheid en machtige belangengroepen het op een akkoordje gooien, waardoor de overheid een verlengstuk van deze machtsgroepen kan worden. De overheid kan krachtens haar roeping niet exclusief specifieke groepsbelangen behartigen, of het zouden de belangen moeten zijn van hen die geen stem hebben, geen macht voorstellen en niet de publieke opinie achter zich hebben. De politieke democratie kan in deze zin gecorrumpeerd worden wanneer de machtsverhoudingen tussen overheid en maatschappelijke groepen dit schild zijn voor de zwakken onmogelijk maken. Wij zullen dan de politieke democratie opnieuw de inhoud en het gezag moeten geven die haar niet ontnomen mogen

worden.

De huidige bestuurlijke organisatie is dringend aan herziening toe, vanwege de gemeentegrens overschrijdende lokale taken en de voortgaande centralisatie naar rijksniveau. Door decentralisatie zal een verantwoordelijkheidsbeleving van het lokale en regionale niveau beter tot zijn recht kunnen komen. Wij staan de komende jaren dan ook voor de politieke keuze, het accent in onze eenheidsstaat te verleggen van centralisatie naar decentralisatie, naar differentiatie en naar - begrensde - provinciale en gemeentelijke pluriformiteit. Het gelijkheidsstreven zal daarmee enigermate ingeruild moeten worden voor een streven naar meer zeggenschap en naar een meer gespreide verantwoordelijkheid ook voor de bestuurlijke vragen.

c. Rechtsorde

Wij beschouwen het leven als een gave van God, als een opgave en als een appèl tot een zinvol bestaan met en voor anderen. Daarom behoort menselijk leven beschermd te worden; dit is bij uitstek een rechtstaak van de overheid.

Het CDA is zich er van bewust, dat het rechtsstelsel niet de morele opvoeding van de burgers tot taak heeft; het stelt regels vast voor het onderling verkeer en voor de onderlinge bescherming.

De inhoud van onze rechtsorde is evenmin onveranderlijk. Het recht zal in voortdurend wisselende omstandigheden geëffectueerd moeten worden. Zo zijn wij ons de laatste jaren veel meer bewust geworden van de rechter. van minderheden in onze samenleving. Deze minderheden hebben recht op een gelijkwaardige ontplooiing in onze samenleving teneinde hun eigen identiteit tot gelding te brengen.

Het hierop mede inrichten van onze rechtsorde is de komende jaren een centrale opdracht.

Er is voorts aanleiding blijvende aandacht te schenken aan de groeiende behoefte aan rechtsbescherming tussen burgers onderling en tegenover de overheid; zeker gelet op de groeiende complexiteit en onderlinge afhankelijkheid binnen onze samenleving en de ontwikkeling van het overheidsoptreden dat mede daardoor steeds meer sectoren van het persoonlijk en maatschappelijk leven raakt. Dit accent op de rechtsbescherming betekent voor ons met name ook het handhaven van de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht.

Een ander kernthema binnen onze rechtsorde is de vraag in welk klimaat van omgang met menselijk leven wij in de toekomst willen leven.

- beschermwaardigheid menselijk leven

Het beschermen van menselijk leven dat weerloos is, ongewenst of onvolmaakt, of dat niet voldoet aan de doorsnee opvatting van wat menswaardig is: dit zal een hoeksteen in onze rechtsstaat moeten blijven. Dit geldt met name voor het ongebooren, gehandicapte en naar het einde neigende leven. Onze medemensen zijn ons immers toevertrouwd. De beschermwaardigheid staat hier centraal. Daarbij rust op de samenleving de plicht bijstand te verlenen om dit weerloze, ongewenste of onvolmaakte leven draaglijk te maken, ook voor de naast betrokkenen. Wij denken in het bijzonder ook aan bijstand aan vrouwen bij ongewenste zwangerschap.

Het uitgangspunt van de beschermwaardigheid van menselijk leven heeft tevens verstrekkende gevolgen voor de inrichting van onze samenleving, bijvoorbeeld ter zake van arbeidsomstandigheden, het handhaven van de veiligheid op straat en in het (snel)verkeer.

- samenlevingsvormen

De leefgemeenschap waarin mensen verkiezen te leven is in discussie. Velen in christen-democratische kring ervaren deze ontwikkelingen als een bedreiging van gezin en huwelijk. Toch staat niet zozeer de betekenis, het functioneren van het gezin ter discussie, maar veel meer het huwelijk als exclusieve uiterlijke verschijningsvorm van het met anderen leven in geborgenheid, liefde en onderlinge zorg.

Huwelijk en gezin, als uitdrukking van het in geborgenheid, liefde en onderlinge zorg willen leven zijn in de CDA-benadering van bijzondere betekenis, zeker ook gelet op overwegingen van opvoeding en vorming van kinderen. Dit betekent evenwel niet, dat de overheid, als hoedster van de publieke gerechtigheid, bepaalde samenlevingsvormen boven andere (of boven alleenstaanden) zou mogen begunstigen. Andere basisleefgemeenschappen dan het gezin, die evenzeer duurzaam zijn en waarin de partners de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, behoeven rechtsbescherming van overheidswege. Zij behoren met het gezin vergelijkbare rechten en plichten te krijgen. De overheid zal daarom meer dan thans haar beleid mede moeten afstemmen op de positie van mensen in een samenlevingsverband, ook op het sociale, fiscale, werkgelegenheids- en volkshuisvestingsterrein.

Op grond van zijn lichamelijke en geestelijke onrijpheid heeft het kind bijzondere bescherming nodig opdat het zich goed kan ontwikkelen. Het behoort op te kunnen groeien onder de zorg en verantwoordelijkheid van zijn ouders. Indien dit onmogelijk of onwenselijk is draagt de overheid zorg voor een vervangend opvoedingsmilieu dat nauw aansluit op een gezinssituatie.

Het is niet onnodig op te merken, dat de oudere mens recht heeft op een volwaardige plaats in de samenleving. Wij zijn immers nog te zeer geneigd hen naar de periferie van de samenleving te dringen. Het volwaardig kunnen participeren in onze samenleving betekent onder meer dat voorzieningen ten behoeve van ouderen niet buiten hen om tot stand mogen komen.

- emancipatie

Een gelijkwaardige behandeling van alle burgers wordt gewaarborgd. Zolang enigerlei groep of individu niet verzekerd is van fundamentele gelijkwaardigheid zal het CDA onafgebroken ijveren voor het bereiken daarvan. Gelet op de achterstandssituatie waarin vrouwen op tal van beleidsterreinen verkeren betekent dit extra aandacht voor hun positie. Wettelijke en maatschappelijke barrières die een gelijkwaardige ontplooiing van mannen en vrouwen in de weg staan, dienen te worden opgeheven, opdat mannen en vrouwen gezamenlijk verantwoordelijkheid kunnen dragen voor gezin en maatschappij. In het verlengde van hetgeen wij opmerkten over samenlevingsvormen wijzen wij een emancipatiestreven van mannen en vrouwen af, dat te zeer gericht is op eigenbelang, waardoor de deelgenoten in samenlevingsverbanden van elkaar vervreemden en op hun individualisme worden teruggeworpen. Dit is ten diepste een onmenselijke benadering, omdat het de betekenis van mensen voor elkaar ontkent.

Het recht op een gelijkwaardige ontplooiing van alle mensen, zonder dat dit ontspoort in een

ontkenning van de onderlinge afhankelijkheid van mensen: dat zal in onze visie de kern moeten zijn van een emancipatie van samenlevende mensen.

d. Internationale rechtsorde

Een rechtsorde op internationaal niveau is er nog in onvoldoende mate; het is dan ook te vaak niet het recht, maar de macht die "stabiele" internationale verhoudingen afdwingt. Wij maken ons geen al te grote illusies over de duurzaamheid en stabiliteit van deze machtsverhoudingen:

- honderden miljoenen mensen vechten een dagelijkse strijd voor het bestaan en verliezen die voortdurend;
- slechts een handjevol landen maakt ernst met de mensenrechten; verreweg de meeste mensen leven onder dictaturen waarin rechten van mensen vaak met voeten worden getreden;
- de machtige landen proberen hun veiligheid te waarborgen door te dreigen met een onvoorstelbare militaire vernietigingskracht.

Wij zullen op zoek moeten gaan naar nieuwe evenwichten in de wereld, in politieke en in economische zin (zie ook hoofdstuk Va: internationale solidariteit). Op deze wijze kunnen duurzame voorwaarden voor vrede en veiligheid naderbij worden gebracht, waardoor de behoefte aan militaire machtsmiddelen zal afnemen. Wij denken in het bijzonder aan een gezamenlijke oriëntatie van de westerse en communistische landen op de grote nieuwe vraagstukken van onze tijd die de wereldvrede minstens evenzeer bedreigen als de politieke tegenstellingen tussen oost en west. Wij doelen op een gezamenlijke aanpak van een herverdeling van welvaart in de wereld, het milieu- en grondstoffenprobleem, de wapenbeheersing en -verspreiding. Wij zullen er op uit moeten zijn de verstarring in de relaties te doorbreken en in deze zin inhoud te geven aan een werkelijke dialoog, ook met de Oostbloklanden. Er rust op de militair en economisch ontwikkelde landen in de wereld een bijzondere verantwoordelijkheid voor deze vraagstukken die de wereldvrede bedreigen.

Het zal een ramp zijn indien landen thans wegvlugten in protectionisme. Dit is voor ons een belangrijk motief om de verdere Europese eenwording met kracht te blijven bevorderen, evenals het in bondgenootschappelijk verband blijven organiseren van onze zorg voor de veiligheid. De NAVO is daarbij hoofdinstrument van beleid.

Zolang immers een gezaghebbend internationaal orgaan (de Verenigde Naties) onvoldoende blijkt te kunnen functioneren is deze blokvorming moeilijk te vermijden. Maar het komt er dan wel op aan waartoe de blokken hun macht aanwenden.

De christen-democratische benadering wil bij deze wereldvraagstukken herkenbaar zijn aan de verwerping van een typisch nationale aanpak en aan de bereidheid de dialoog aan te gaan en open te houden met andere volkerengemeenschappen, omdat daarvan - algemeen gesproken - de meest duurzame hervormingen verwacht mogen worden. Wij bepleiten relatie-politiek en wijzen een ghetto-politiek af. Indien evenwel in een dialoog elk perspectief ontbreekt en deze wordt ontlopen, dan kan in bijzondere omstandigheden meer effect verwacht worden van pressie en/ of interventie, waaronder het bevorderen van een isolementspositie van het land dat in gebreke blijft.

Het vraagstuk van de defensie plaatst de christen-democratie voor grote vragen. Algemeen gesproken aanvaarden wij dat er alleen geweld gebruikt mag worden indien alle andere middelen hebben gefaald om recht te handhaven of te herstellen en indien het aan te wenden machtsmiddel in redelijke

verhouding staat tot het doel dat wordt nagestreefd. Het is juist dit laatste punt, dat de christen-democratie bij de vragen over de huidige defensie voor haast onoplosbare gewetensconflicten plaatst.

Wij weten immers dat het ethisch onaanvaardbaar is de massale vernietigingswapens waarover wij thans beschikken en die de schepping als zodanig bedreigen, te hanteren ter beslechting van geschillen in de wereldsamenleving. Hoe is het metterdaad inzetten van deze wapens te verenigen met het gestalte geven aan de boodschap van het Evangelie in een wereld van recht, verdraagzaamheid en vrede? Zijn wij met andere woorden niet steeds meer aangewezen geraakt op beveiligingsmiddelen die steeds minder in overeenstemming zijn met de bestemming en de roeping van de mens?

Maar wij weten ook, dat de mensheid niet bezield is door goede wil alleen en geneigd is medemensen te onderdrukken en geweld aan te doen. Ook dit is niet te verenigen met het ruimte geven aan de menselijke ontplooiing en de rijkdom die in de schepping gegeven is. Wij hebben derhalve de plicht de burgers hiertegen metterdaad te beschermen door middel van een strijdmacht, primair gericht op het voorkomen van oorlog en uitbarstingen van geweld.

Dit welhaast uitzichtloze dilemma kan op ons een verlamdende uitwerking uitoefenen. De behoefte om deze cirkelgang van de onmacht te doorbreken is groot: wij zouden diep in ons hart het liefst hardgrondig neen willen zeggen tegen het elkaar permanent gijzelen van hele volkeren. Beide blokken hebben zulke geperfectioneerde en ongrijpbare wapens, dat men zich daartegen niet lijkt te kunnen beschermen, anders dan door de dreiging hetzelfde aan te richten bij de tegenstander. Is het gevaar bovendien niet groot, dat deze strategie van afschrikking en crisisbeheersing vroeg of laat niet meer beheerst wordt en mensen de controle er over verliezen?

Maar hoe onvoorstelbaar groot de vernietigingsmacht in mensenhanden thans ook is: de consequenties van een abrupte en eenzijdige afschaffing van de kernbewapening aan onze zijde kunnen wij evenmin verantwoorden. De risico's die dit voor de wereldvrede met zich meebrengt zouden evenzeer ontoelaatbaar zijn.

Wij zien dan ook geen andere mogelijkheid dan te kiezen voor de moeizame weg om onze afhankelijkheid van de kernwapens terug te dringen. Wij zullen een terughoudende, niet agressieve, ingetoomde defensie moeten organiseren; maar ook een effectieve en een geloofwaardige.

Onze aanpak van het kernwapenvraagstuk mag onze aandacht evenwel niet afleiden van andere ontwikkelingen: de perfectionering van andersoortige wapens. De gewenste terugdringing van onze afhankelijkheid van kernwapens schiet haar doel voorbij, indien een oorlog met inmiddels geperfectioneerde, mede op massale vernietiging gerichte "gewone" wapens dichterbij komt. Wij laden een zware verantwoordelijkheid op ons, wanneer mede door ons beleid een situatie zou ontstaan, waarin oorlogvoering met conventionele wapens moreel-psychologisch aanvaardbaar zou worden geacht, hoewel ook dan massale vernietiging en oneindig leed in het verschiet ligt.

Nog fundamenteler dan het intomen van de wapenontwikkeling is het hervormen van de internationale verhoudingen. De politiek van afschrikking gericht op het voorkomen van een daadwerkelijk gebruik van militair geweld kan niet worden beëindigd zonder dat tegelijkertijd nieuwe initiatieven genomen worden die moeten leiden tot verzoening van tegenstellingen en wezenlijk veiliger verhoudingen in de wereld. Dit raakt de mensenrechten en onze internationale solidariteit (V.a.).

- mensenrechten

Een buitenlands beleid dat tegenstellingen wil verzoenen kan het niet stellen zonder een centrale plaats in te ruimen voor het bevorderen van het respect voor fundamentele rechten van de mens; d.w.z. van mensenrechten die onafhankelijk van het heersende politieke regime worden gegarandeerd.

Mensen zijn ongeacht hun levensovertuiging, ras, geslacht, geaardheid, afkomst, economische positie en/ of taal geschapen naar het beeld van God. Hoezeer ze onderling ook van elkaar kunnen verschillen: het in het beleid erkennen van hun volstrekte gelijkwaardigheid, het verwerpen van elke vorm van discriminatie, is een dwingende eis waaraan wij elke overheid binden.

Mensen hebben tevens het recht zich naar hun eigen aard te kunnen ontplooiën. Totalitaire regimes echter, van welke richting dan ook, beogen de mens om te vormen naar het beeld van de officiële leer of van het officiële gezag.

De sociale, culturele en economische grondrechten zijn voor het recht op een menswaardig bestaan even essentieel als de klassieke vrijheidsrechten; deze typen grondrechten zijn onlosmakelijk aan elkaar verbonden. Het beleid richt zich tegen elke schending van de mensenrechten, of het nu Oosteuropese landen betreft, Zuidamerikaanse landen of Zuid-Afrika.

Steeds zal zorgvuldig de meest effectieve benadering gekozen moeten worden, hetgeen voor de verschillende landen en werelddelen een gevarieerde benadering zal kunnen inhouden. Waar in het ene geval de dialoog nog perspectief kan bieden zullen in een ander geval, waarbij de mogelijkheden tot dialoog goeddeels zijn uitgeput, politieke en economische drukmiddelen moeten kunnen worden ingezet.

Mede gelet op de slotakte van het akkoord van Helsinki kan een op ontspanning gericht beleid het in onze visie niet stellen zonder een beklemtonen van de mensenrechten; wij zullen dit derhalve niet loslaten.

- Europa

In het verlengde van onze grondmotieven voor het buitenlandse beleid ligt ons streven perspectief te geven aan de Europese Gemeenschap. Nationale problemen op bijvoorbeeld sociaal-economisch terrein, milieu, energie, evenals de inpassing van onze economieën in een andere internationale arbeidsverhouding, kunnen niet meer afdoende door de Europese landen afzonderlijk worden aangepakt. Bovendien: eeuwenlang hebben de Europese landen elkaar bevochten. Europa kan het kader bieden, waarin de tegenstellingen niet meer gewelddadig worden beslecht, maar in een dialoog. Dit is een van de essentiële bijdragen die een verenigd Europa aan de wereldvrede kan bieden.

Maar Europa kan het hier niet bij laten. Het gaat bij de Europese eenwording niet om een nieuw soort opgeklopt nationalisme, gericht op het grotere geheel van het Europese belang. Europa kan geen doel in zichzelf zijn. Voor ons christen-democraten gaat het er om dat dit Europa een aantal belangrijke taken en opdrachten aanvaardt. Wij willen een actief Europa, dat een concrete medeverantwoordelijkheid aanvaardt voor de noden en problemen van de wereld als geheel. De toekomst van dit Europa hangt in hoge mate af van de geloofwaardigheid waarmee het niet alleen deze idealen in de wereldsamenleving uitdraagt, maar er ook zelf metterdaad naar leeft.

Dit Europa zal bovendien een democratische besluitvorming moeten kennen, hetgeen voor de komende tijd onder meer betekent een versterking van de positie van het Europese parlement.

Hoofdstuk IV: GESPREIDE VERANTWOORDELIJKHEID

De mens is een verantwoordelijk wezen, aangesteld en toegerust om Gods medearbeider te zijn in Zijn schepping. Dit meebouwen en stukje bij beetje mee helpen ontwikkelen van de schepping: daartoe worden mensen persoonlijk en gezamenlijk opgeroepen. Wij geloven dat daarin de bestemming van de mens besloten ligt. Ieder dient op zijn eigen wijze vanuit zijn bijzondere talenten mee te helpen, de mogelijkheden tot een harmonieuze ontwikkeling van de schepping te ontdekken en zichtbaar te maken. Zeker wanneer deze harmonie vaak verborgen blijft achter chaos, honger, geweld en uitzichtloosheid.

a. Inrichting van de samenleving

Dit brengt ons er toe de gespreide verantwoordelijkheid, als structuurbeginsel voor de inrichting van onze samenleving aan te houden, hoezeer dit ideaal ook haaks staat op hedendaagse maatschappelijke ontwikkelingen.

Het CDA vindt, dat een politieke beweging onmachtig behoort te zijn, als het haar niet lukt gezaghebbend te appelleren op deze verantwoordelijkheid van mensen en organisaties. Het betekent bijvoorbeeld, dat wij niet alleen de positieve kanten moeten laten zien van onze benadering van de vraagstukken, maar ook de "prijkaartjes". Waar de christen-democratie thans voor staat is in deze zin de keuzen en de consequenties van die keuzen zichtbaar te maken, op welke impopulaire paden dit ons ook zal brengen.

Immers: de grote vraagstukken van onze tijd lopen ons uit de hand, niet omdat de overheid er te weinig greep op heeft, of omdat de mensen te weinig vrijheid is gelaten, maar omdat wij er nog onvoldoende in zijn geslaagd inhoud te geven aan de gedachte van een gespreide verantwoordelijkheid.

Wij kunnen - hetgeen dreigt - de overheid dan ook geen eindverantwoordelijkheid opdringen voor alle maatschappelijke problemen waarop wij in onze tijd stuiten. De christen-democratie kiest bewust voor een samenleving die niet vanuit „n centrum wordt beheerst, maar voor een samenleving waarin de verantwoordelijkheden in grote verscheidenheid beleefd kunnen worden. De mens kan immers niet opgesloten worden in louter een politiek bestaan; hij of zij leeft evenzeer als lid van een kerk en particuliere organisaties, in een sociaal-economisch bestaan, in een gezin of ander samenlevingsverband. De politiek mag hem of haar deze verantwoordelijkheden niet ontnemen, maar zal de beleving daarvan juist moeten uitlokken en beschermen in een beleid dat voorziet in de noodzakelijke voorwaarden daartoe.

b. Cultureel-maatschappelijk leven

In hoofdstuk 1 stelden wij dat wij in de overgangsfase van de cultuur waarin wij thans leven, voor de opgave staan traditionele waarden in de culturele en maatschappelijke ontwikkeling te herijken en te

vernieuwen. Aan dit cultuurvormingsproces wil het CDA vanuit de eigen mens- en maatschappijbeschouwing actief deelnemen.

Voor het overheidsbeleid betekent dit een erkenning van de geestelijke vrijheid. Dit houdt in, dat de overheid niet ,n bepaalde opvatting dwingend als norm voor het culturele en maatschappelijke leven mag opleggen. De overheid dient integendeel de verscheidenheid die in de cultuur besloten ligt te beschermen.

De mens, individueel en in zijn samenlevingsverbanden, is naar onze opvatting verantwoordelijk deelhebber aan het culturele en maatschappelijke leven. Maar hij wordt wel van vele kanten in deze positie bedreigd: - door de commercie, die het culturele en maatschappelijke leven als een wingebed beschouwt; - door meerderheden, die de macht van het getal gebruiken om gevestigde visies en posities te bevestigen en het nieuwe, het bijzondere, het controversiële, buiten te sluiten; - door professionals en technocraten, die het culturele en maatschappelijke leven als hun domein beschouwen, waarin de niet-deskundige belanghebbende geen wezenlijke zeggenschap kan verwerven. In deze en vergelijkbare situaties dient de overheid de verscheidenheid die in de cultuur besloten ligt naar onze mening te beschermen en waar nodig actief te bevorderen. Dit is de betekenis van een gespreide verantwoordelijkheid op cultureel en maatschappelijk terrein.

In het bijzonder geldt dit voor de communicatiemedia, waar in de tachtiger jaren ingrijpende technologische vernieuwingen hun intrede zullen doen. Enerzijds openen zij zowel bij de omroep als bij de pers perspectieven voor een meer gespreid, een meer pluriform aanbod; anderzijds kunnen zij leiden tot een verdergaande vercommercialisering en dus vervlakking van de informatievoorziening. Het is een openbaar belang van hoge orde, een onafhankelijk en veelzijdig aanbod in de informatievoorziening veilig te stellen.

Bij het vormgeven van het culturele en maatschappelijke leven kunnen wij niet meer uitgaan van de algemene geldigheid van het organisatiebeginsel, dat sinds de vorige eeuw onze samenleving heeft beheerst: de indeling in levensbeschouwelijke blokken: katholiek, protestants, socialistisch, vrijzinnig-liberaal. De levensbeschouwelijke instellingen, die de dragers waren van dit organisatiebeginsel, zijn veelal van karakter veranderd of hebben in levensbeschouwelijke zin aan betekenis ingeboet. Dit stelt de levensbeschouwelijke organisaties voor de opgave nieuwe wegen te zoeken om in de gewijzigde omstandigheden, in de hedendaagse culturele en maatschappelijke werkelijkheid, aan de levensbeschouwing inhoud te geven. De nationale overheid, maar evenzeer de lagere overheden, zullen in hun beleid ruimte moeten scheppen voor levensbeschouwelijke pluriformiteit wanneer die zich aandient, ook zonder de dwang van een landelijke "verzuiling". Zo zal met name in het welzijnsbeleid naast de doelmatigheid het gezichtspunt van de pluriformiteit en van de bescherming van minderheden erkenning dienen te krijgen. Welzijnsbeleid kan geen compensatiebeleid zijn terzake van wat zich in de samenleving verkeerd ontwikkelt. Wij kunnen niet onvrede met de arbeidsomstandigheden goedmaken door het organiseren van sportieve manifestaties, of van recreatieve voorzieningen.

Welzijnsbeleid is geen toegiftenbeleid. Welzijnsbeleid, dat de mens in contact brengt met de rijke verscheidenheid van de schepping en hem activeert de daarin vervatte rijkdom aan ontplooiingsmogelijkheden daadwerkelijk te ontwikkelen, raakt het bestaan van de mens zelf en het interne functioneren van alle maatschappelijke sectoren. De wijze waarop kunst, sport, recreatie, educatie tot ontwikkeling worden gebracht, stempelen het gezicht van een samenleving.

c. Sociaal-economisch leven

De huidige verdeling van zeggenschap in onze economische orde is te zeer afgestemd op de economische opbouwproblemen van de vijftiger jaren en de uitbouwproblemen van de zestiger jaren. Daardoor worden aan de ene kant sociaal-economische verantwoordelijkheden te gemakkelijk als "slechts" verantwoordelijkheden van de overheid beschouwd, terwijl aan de andere kant onvoldoende wordt geappelleerd op een gespreide verantwoordelijkheidsbeleving in het sociaal-economisch leven. Als gevolg hiervan biedt de huidige economische orde een beperkt vermogen om binnen de begrensde economische mogelijkheden van de komende jaren problemen als werkloosheid, economische groei, inkomensverhoudingen, inflatie, het hoofd te bieden.

Wij zullen een hergroepering van verantwoordelijkheden voor de sociaal-economische vraagstukken in gang moeten zetten, opdat mensen in de praktijk van het dagelijkse leven metterdaad kunnen toekomen aan het antwoord geven op de grote vraagstukken van vandaag. Wij willen daarom de mogelijkheden versterken om binnen ondernemingen tot een verantwoorde besluitvorming te komen over de vitale beslissingen: investeringen, werkgelegenheid, inkomen, te installeren technologie etc. Essentieel is het binnen de onderneming onderling kunnen afwegen van deze elementen van de ondernemingsstrategie. De gezamenlijke deelgenoten in de onderneming moeten zich blijvend op deze verantwoordelijkheden kunnen oriënteren. Door het produceren van goederen en diensten kunnen zij zichzelf van een inkomen en nuttige arbeid voorzien, de samenleving het produkt of de dienst leveren die zij behoeft en kunnen bijdragen aan de financiering van de collectieve lasten. Aldus willen wij de mogelijkheden voor een bredere maatschappelijke verantwoordelijkheid van ondernemingen vergroten. De overheid zal haar wetgeving hierop moeten afstemmen.

Wij gaan uit van het versterken van de medeverantwoordelijkheid van werknemers door middel van een rechtstreekse invloed op de samenstelling van alle bestuursorganen binnen de onderneming.

Binnen de onderneming kan men evenwel niet alles overzien. Daarom zullen wij overlegvormen moeten uitbouwen op de naast hogere niveaus: het niveau van de bedrijfstakken en de regio's. Bedrijfstak- en regionaal overleg over vraagstukken van werkgelegenheid, ontwikkeling van de bedrijfstak, inkomensontwikkeling, technologische ontwikkeling, kan belangrijke oriëntatiepunten opleveren die de besluitvorming binnen ondernemingen kan vergemakkelijken.

De effectiviteit van de besluitvorming op landelijk niveau zal in onze opvatting versterkt worden - hetgeen dringend geboden is - door het aldus hergroeperen van de verantwoordelijkheid voor vitale sociaal-economische vraagstukken. De gespreide verantwoordelijkheid op het sociaal-economische terrein betekent ook dat onze sociaal-economische orde plaats moet bieden aan kleine, zelfstandige ondernemingen.

d. Vorming tot verantwoordelijkheid

De vorming tot verantwoordelijkheid raakt het onderwijs, maar dat niet alleen en misschien zelfs niet eens in de eerste plaats. De ouders blijven immers primair verantwoordelijk voor de opvoeding van hun kinderen. Dit is tevens een belangrijke reden, dat de vrijheid van onderwijs gewaarborgd behoort te zijn, zodat er voldoende ruimte is voor de doorwerking van de levensbeschouwing en de eigen verantwoordelijkheid in het onderwijs.

Dat is daarom zo belangrijk, omdat onderwijs meer is dan onpersoonlijke kennisoverdracht, of het getrouw de kinderen in de bestaande samenleving inpassen. Het onderwijs zal in onze opvatting moeten toerusten voor het verstaan van de - bijbelse - opdracht tot het dragen van verantwoordelijkheid en de dienst aan medemens en samenleving. Dit impliceert in ieder geval dat in het onderwijs, naast het aanleren van vakbekwaamheid ruime aandacht besteed dient te worden aan historische en ethische vraagstukken. Dit onderwijs kan het niet stellen zonder een levensbeschouwelijk fundament, dat de gerichtheid op deze toerusting levend kan houden.

De vraag is hierbij wel, welke taak de overheid in het onderwijs heeft. De belangrijkste is, dat de overheid de ruimte verschaft voor onderwijsvormen waarin onderwezen kan worden op de hierboven aangegeven wijze. De vrijheid van onderwijs moet derhalve gewaarborgd zijn: dat is de kern van het overheidsbeleid. Dit houdt in dat bijzondere instellingen van onderwijs en vorming het recht hebben tot het ontwikkelen van onderwijs- en vormingsprogramma's die aansluiten bij de doelstellingen en identiteit van deze instellingen. Maar daarbij kan zij het niet laten.

De overheid heeft een verantwoordelijkheid voor de ontplooiingskansen van mensen. Bovendien heeft zij een specifieke verantwoordelijkheid voor de vorming van kinderen, wier ouders niet hechten aan bijzonder onderwijs voor hun kinderen. Er is voorts in algemene zin een nauwe samenhang tussen de soort en de kwaliteit van het onderwijs en de richting waarin de samenleving zich ontwikkelt. Deze overwegingen leveren voldoende motieven voor een actieve overheidsbemoediging met het onderwijs. De overheid zal - zeker wanneer de (groei van de) financiële middelen beperkt zijn (is) - de volgende prioriteiten moeten stellen, uiteraard onder respectering van de genoemde vrijheid van onderwijs: - het streven naar gelijke kansen op ontplooiingsmogelijkheden; - het streven dat een ieder de voor hem gekwalificeerde opleiding kan ontvangen; dit geldt voor zowel de zwak, de partieel, de normaal, als de meest begaafden. Bij gelijke kansen gaat het niet alleen om de verdeling van de financiële middelen als zodanig, maar ook om het scheppen van zodanige randvoorwaarden, dat in beginsel iedere leerling c.q. volwassene zich voluit kan ontplooiën. Belemmerende factoren moeten daarbij worden weggenomen, voorzover dat feitelijk mogelijk is. Dit is overigens niet alleen een kwestie van een bepaald type onderwijs; het totale onderwijs zal gericht moeten zijn op het wegnemen van deze belemmerende factoren. Een bijzonder accent hierin zal het onderwijs aan volwassenen moeten krijgen.

De medezeggenschap van diegenen, die bij het onderwijs of bij een vormingsinstituut zijn betrokken, is van groot belang in verband met het kunnen beleven van de persoonlijke verantwoordelijkheid. Aan de instituten dient een zo groot mogelijke vrijheid voor eigen vormgeving aan de medezeggenschap te worden gelaten.

De groeiende vraag naar onderwijs plaatst de overheid voor capaciteitsproblemen. Zij zal voorzichtigheid moeten betrachten bij het beperken van de capaciteit van specifieke opleidingen of studierichtingen. Wanneer evenwel toch bijsturing noodzakelijk is, bijv. uit budgettaire overwegingen, dan zal het beleid zich moeten richten op het beïnvloeden van de maatschappelijke waardering en de beloning van de functies waarvoor men wordt opgeleid. De te verwachten mogelijkheden op de arbeidsmarkt mogen derhalve niet te snel in het beleid betrokken worden.

Hoofdstuk V: SOLIDARITEIT

De norm van gerechtigheid kan het niet stellen zonder de norm van onderlinge verbondenheid, solidariteit, van het betrokken zijn op elkaar. Solidariteit is in de betekenis die wij er aan hechten iets anders dan het streven naar gelijkheid. Mensen zijn uniek en derhalve verschillend; zij zijn juist daarom ook geroepen tot dienst aan elkaar. Solidariteit zegt iets van het gericht zijn op elkaar, het roept op lasten naar draagkracht op zich te nemen. De mens is niet zelfgenoegzaam, maar vindt zijn bestemming en vervulling in het gericht zijn op de ander. Daarom is solidariteit een wederkerige verhouding, waar sterke en zwakke elementen elkaar afwisselen. Dit geldt voor mensen; het geldt evenzeer voor volkeren.

Christen-democratische politiek wil daarom herkenbaar zijn aan het solidair zijn met de zwakken en aan het appelleren aan de verantwoordelijkheid van de sterken.

Het is onze opdracht de zwakken in onze wereldsamenleving uitzicht op de toekomst te geven. Wij doelen op de dikwijls uitzichtloze situaties van arme volken in de derde wereld. Voor hen geldt onverkort wat voor de arbeiders in de westelijke wereld gold aan het einde van de vorige eeuw: zij kunnen niet langer wachten, geen dag en geen uur. De geschiedenis van de sociale kwestie in de westerse landen leert ons evenwel in te zien hoe weerbarstig maatschappelijke verhoudingen kunnen zijn. Daarom zullen overheid en samenleving zich een niet aflatende inspanning moeten getroosten om de noden op wereldschaal te lenigen.

Maar het zwak zijn van mensen houdt geen halt bij hun sociaal-economische bestaan, zeker niet in een rijke samenleving als de onze. Mensen zijn zwak, wanneer hen een brug naar de samenleving is ontnomen. Zwak zijn zij die geïsoleerd zijn, uitgestoten, die niet beantwoorden aan de doorsnee opvattingen van menswaardigheid. Zwak en kwetsbaar is de mens die niet aangesproken wordt op zijn sterk-zijn, die een overheidsbeleid op zich af ziet komen dat hem niet ondersteunt in, maar hem berooft van zijn verantwoordelijkheid. Kwetsbaar is de mens die niet meer mag mislukken, maar kwetsbaar is ook hij die wel struikelt, maar die niet meer wordt geholpen om overeind te krabbelen.

a. Internationale solidariteit

Voor honderden miljoenen mensen is de huidige verdeling van de vruchten van de aarde geen vraagstuk van rijkdom of armoede, maar van leven of dood. En de perspectieven zijn voor de komende periode niet hoopgevend: binnen dertig jaar kan de wereldbevolking zich verdubbelen.

Zo ergens, dan is het hier in de internationale verhoudingen, dat van ons een betrokkenheid gevraagd wordt met diegenen die geen stem hebben, die niet tegen onze maatregelen kunnen protesteren, die niet tot ons electoraat behoren. Bovendien: een wereld met zulke grote welvaartsverschillen kan geen veilige wereld zijn. Gewelddadige conflicten kunnen wellicht enige tijd onderdrukt worden; zij zullen uiteindelijk niet te vermijden zijn. Een belangenparallelliteit tussen rijke en arme landen is hier onmiskenbaar aanwezig.

De centrale opdracht waarvoor wij staan is in een nieuwe internationale economische orde de ruimte te creëren die de arme landen nodig hebben om in sociale, culturele en economische zin inhoud te geven aan hun politieke onafhankelijkheid. Voor een werkelijk perspectiefvolle ontwikkeling zijn daarvoor nodig: interne maatregelen in de landen zelf, meer hulp van de rijke landen, herziening van het wereldgeldstelsel, dat thans eenzijdig door de rijke landen wordt beheerst. Bovendien behoren de rijke landen het recht te erkennen op een eigen ontwikkeling van de derde wereld-landen,

overeenkomstig hun eigen culturele maatstaven, in plaats van hen te degraderen tot een afhankelijk verlengstuk van de dominerende economieën van de rijke landen. Belangrijk is een verdere afbraak van de beschermende tariefmuren om de rijke landen. Daarbij zal in ons land fondsvorming nodig zijn om gezamenlijk de last te dragen van de wijzigingen in ons productiepatroon, die daarvan een gevolg zijn.

Met betrekking tot de aan hulpverlening te verbinden voorwaarden kan enige sturing gegeven worden aan de interne ontwikkeling. Zo lijkt voor veel landen het ontwikkelen van de landbouw ter voorziening in de voedselbehoefte zeer gewenst. Hierbij zal overigens een gedifferentieerde benadering gevolgd moeten worden, opdat er recht wordt gedaan aan de verschillende stadia van ontwikkeling in de derde wereld-landen. Ons land zal zich in zijn hulpverlening in het bijzonder op de allerarmsten moeten richten. De hulpverlening zal in dit verband mee bepaald moeten worden door de vraag of de regeringen van de ontvangende landen ons in de gelegenheid stellen de hulp zo te verlenen, dat deze zinvol aangewend kan worden, overeenkomstig de bedoelingen van de hulpverlening. Het is niet uitgesloten dat de belangen van de arme landen gediend kunnen worden op een wijze, die tevens kan bijdragen aan de oplossing van onze eigen problemen. Projecten waaraan in deze zin door onze export bijgedragen kan worden, verdienen onze steun. Indien deze belangen niet parallel lopen, behoort voorrang gegeven te worden aan de criteria van het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid.

Het voorgaande impliceert, dat niet alleen internationale strategieën, gericht op arme landen nodig zijn. Ook de rijke landen, ook de Europese Gemeenschap, behoeven een ontwikkelingsstrategie, om op een constructieve wijze het probleem aan te pakken van de herstructurering van hun economieën, in de richting van meer rechtvaardige internationale arbeidsverhoudingen.

De vragen van de welvaartsverdeling in de wereld raken derhalve de verantwoordelijkheid van onze gehele samenleving. De bewustwording van deze wereldproblemen zal vergroot moeten worden. Hiertoe kunnen particuliere organisaties belangrijke bijdragen leveren; deze krijgen een bijzonder accent in het Nederlandse ontwikkelingssamenwerkingsbeleid.

b. Solidariteit binnen eigen grenzen

Onze verzorgingsstaat wil aan een ieder welvaart en welzijn geven als uitdrukking van onze onderlinge verbondenheid, maar het valt ons steeds moeilijker die onderlinge verbondenheid als zodanig te ervaren.

Het traditionele beleid dreigt in het tegendeel te verkeren van wat oorspronkelijk werd beoogd. Zo blijkt ons sociale zekerheidsstelsel een ingebouwde groeimotoriek te hebben (een verdubbeling van de uitgaven om de vier jaar), onder meer vanwege het feit dat het meer als een bezemwagen functioneert, waardoor het de afhankelijkheid van mensen eerder bestendigt dan dat het mensen weerbaar maakt. Er is bovendien zorg over het verenigen van een op centraal overheidsniveau geplande verzorgingsstaat en het instandhouden van een politieke democratie. Immers: de verleiding voor politieke partijen om gevolg te geven aan verlangens tot het opvoeren van de uitgaven van de verzorgingsstaat blijkt voor de meeste te groot. Aan de andere kant wordt een politieke vertaling van deze opwaartse druk, hogere premies of belastingen, niet of nauwelijks geaccepteerd, zodat deze worden afgewenteld.

En hoe snel de welzijnsuitgaven ook mogen toenemen: de vereenzaming in onze samenleving lijkt

nog sneller toe te nemen. Mensen hebben moeite de ander wezenlijk te ontmoeten en dreigen geïsoleerd van hun medemensen in de massaliteit van onze samenleving onder te gaan. Voor veel mensen is de brug naar de samenleving inderdaad opgetrokken.

- sociale zekerheid en overheidsvoorzieningen

Voor de sociale zekerheid is het essentieel in te zien, dat - hoe hoog het sociale gebouw ook mag rijzen - de vormgeving ervan een werkelijk beleven van onderlinge solidariteit en verbondenheid in de weg kan staan. Collectieve vormen van solidariteit blijken nauwelijks meer als zodanig beleefd te worden. Wanneer wij werkelijk de zwakken en uitgestotenen de hand willen reiken, komt daar meer voor kijken dan een geldstroom naar hen te organiseren. De sociale kwestie kan niet worden afgekocht!

De sociale nood van vandaag is, dat wij de indruk wekken de sociale kwestie toereikend te hebben geregeld met een sociale zekerheid, die nog in overheersende mate op de broodvraag is ingericht. Sociale nood in onze tijd ontstaat evenwel wanneer mensen geen kans zien in de wereld waarin zij leven, in hun leefbare wereld, van hun leefgemeenschap, de school, de onderneming, de sociale organisatie of de buurt, naast elkaar te gaan staan en zich onderling verbonden te weten. Sociale nood is er, wanneer wij - hoe hoog onze sociale uitgaven ook zijn - vluchten in individualisme of politiek centralisme en elkaar daarmee in de kou laten staan.

Wij dreigen over het hoofd te zien dat onderlinge zorg, het dragen van elkanders lasten, de harten van mensen niet onberoerd kan laten. Hieruit blijkt het radicale van het christelijk-sociale denken: wij zijn de hoeder van onze broeder. Mensen mogen niet uiteengejaagd worden; mensen hebben mensen nodig. Wij zullen in ons sociaal beleid dan ook mensen aan elkaar moeten binden. Wij komen niet wezenlijk verder met het domweg opvoeren of het met de botte bijl kappen van de sociale uitgaven. Het CDA kan mensen niet reduceren tot louter leden van de gemeenschap, noch terugwerpen op hun individualiteit.

Waar wij voor staan is, de huidige collectieve, anonieme organisatievormen te doorbreken en op zoek te gaan naar vormen waarin onderlinge solidariteit werkelijk beleefd kan worden. Plannen tot ombuiging van sociale en overheidsuitgaven dienen dan ook ondersteund te worden door een maatschappijvisie en een structuurhervormend beleid dat nieuwe ruimte schept voor het werkelijk kunnen beleven van onderlinge verbondenheid tussen mensen. Wij denken concreet aan het meer financiële ruimte geven voor de verdere uitbouw van de onderlinge solidariteit in niet-collectieve vormen, dicht bij de mensen zelf: binnen ondernemingen, bedrijfstakken of regio's. Op deze wijze kan de ontwikkeling in onze opvatting beter worden beheerst. Wat evenwel nog belangrijker is: op deze wijze kan de sociale zekerheid beter beantwoorden aan de eigenlijke zin ervan. D.w.z.: mensen weerbaar maken tegen sociale nood en metterdaad solidariteit ervaren met en van anderen. Een herstructurering en verdere uitbouw van de sociale zekerheid in deze zin vraagt om een ontwikkeling van de collectieve uitgaven, die hiervoor ruimte biedt.

- volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening

Zorg en aandacht voor de medemens, zeker als hij in nood verkeert, is een eerste opgave in de intermenselijke verhoudingen. Tegen deze achtergrond moeten wij de organisatie zien van de gezondheidszorg en van de maatschappelijke dienstverlening.

De overheid heeft in de gezondheidszorg een belangrijke taak. Even belangrijk is, dat een ieder beter wordt toegerust om te waken over de eigen gezondheid. Een goed gezondheidszorgbeleid kent derhalve gelijke waarde toe aan: - de curatieve zorg, het genezen van de zieke mens; - het verzorgen van degenen die (langdurig) hulp behoeven; verpleging in inrichtingen, ambulante zorg; - het voorkomen van ziekte.

Er is in de westerse samenleving een hoge graad van curatieve gezondheidszorg bereikt. Medisch-technisch zijn wij tot veel in staat. Ondertussen dreigen de psycho-sociale aspecten van gezondheidszorg steeds verder in de knel te raken. Veel patiënten hebben bovendien het gevoel, dat zij als mens niet aan bod komen en dat de medische technologie hen als een stoomwals verdrukt.

Opvallend is het grote contrast tussen de goed ontwikkelde curatieve zorg en de nog steeds geringe aandacht voor de preventie. Rentmeesterschap betekent ook wegneming van de ziekmakende factoren en invloeden in onze samenleving, die er in overstelpende mate zijn: toenemend gebruik van opwekkings-, kalmerings- en slaapmiddelen, slechte leef-, eet- en drinkgewoonten, een uit de hand gelopen druggebruik. Maar als wij ons er niet goedkoop van af willen maken, dan zullen wij op zoek moeten gaan naar de oorzaken van deze verschijnselen en ook deze oorzaken moeten aanpakken. En dan stuiten wij op zaken als eenzaamheid, verwaarlozing, sociale aanpassingsmoeilijkheden, kansarme situaties, extra risico's lopende groepen en zo meer. Dit zijn situaties die een bredere aanpak vereisen.

Een van de zeer moeilijke problemen in onze hoog ontwikkelde en dus ook hoog gespecialiseerde samenleving is het bijeenbrengen en op elkaar afstemmen van de verschillende vormen van hulp. Wij zijn van mening dat monopolieposities in de hulpverlening geen pas geven en dat het mede een taak van de overheid is een stelsel van op elkaar afgestemde, onderling complementaire voorzieningen te helpen ontwikkelen.

Tegelijk echter dreigt bij een van bovenaf opgelegde ordening van de zorg een wezenlijk element daarvan aangetast te worden: de warmte, de toewijding, de betrokkenheid op de mens in nood. Het gevaar dreigt dat de zorg nog meer dan nu reeds het geval is een anonieme, technische, verambtelijkte aangelegenheid wordt.

Wij zien twee wegen waarlangs dit opgevangen kan worden: schaalverkleining van de voorzieningen en toenemende mondigheid van de patiënt/ cliënt.

De mens leeft in kleine verbanden (gezin, buurt, wijk). De handreiking aan hen die in moeilijkheden verkeren moet in eerste instantie in en door middel van deze verbanden bevorderd worden. In de gezondheidszorg betekent dit een versterking van de eerste-lijnszorg (huisartsen, samenwerkend met deskundigen uit verschillende disciplines), vroege opsporing van ziekten, meer maatregelen ter voorkoming van ziekten en stimulering van de "zelfzorg". Door de zelfzorg wordt de medeverantwoordelijkheid van een ieder voor de eigen gezondheid en die van de naast-staande benadrukt. Het uitbouwen van de eerste-lijnszorg heeft tegelijk een kostenbesparend effect, van belang voor de beteugeling van de kostenontwikkeling in de gezondheidszorg.

Willen wij bewerkstelligen, dat de patiënt/ cliënt zich emancipeert, dat hij niet meer het werkterrein is van de professionele hulpverlener maar diens opdrachtgever, dan zal o.m. de overheid maatregelen

moeten overwegen die de positie en daarmee de mondigheid en de rechten van de patiënt/ cliënt ten opzichte van de professionele hulpverleners versterken. Het is een vorm van democratisering die in onze samenleving nog de minste aandacht heeft gehad, terwijl het juist mensen betreft die in de meest kwetsbare posities verkeren.

Hoofdstuk VI: RENTMEESTERSCHAP

De schepping is ons mensen in beheer gegeven, niet als slagveld om elkaar naar het leven te staan, maar in zo'n harmonieuze toestand, dat God zelf, toen Hij er naar keek, zeggen kon dat het goed was. De mens kan met deze schepping, met deze maatschappij, niet naar believen alles doen wat hem goeddunkt. Hij is niet soeverein; hij is de beheerder, de rentmeester, die de aanwijzingen van zijn Heer dient te volgen.

De mens is in onze tijd in staat de grenzen waarbinnen de wereld bewoonbaar blijft, te doorbreken. Er zijn zulke machtige instrumenten in mensenhanden gekomen, dat wij een bewuste keuze kunnen doen over ons verdere voortgaan. De keuze van de christen-democratie zal moeten zijn de mateloosheid van onze cultuur in te ruilen voor een normeren van de ontwikkelingen van economie, van wetenschap en techniek, van de inrichting van de ruimte, opdat ook hier begaanbare wegen open blijven. Wij zullen daartoe deze ontwikkelingen moeten binden aan normen van menswaardigheid, het behouden van ons natuurlijk milieu, van het ruimte geven aan arme landen.

Het rentmeesterschap verdringt de vraag naar de eigendom naar een tweede plan. Voorop staat, wie er ook de eigenaar van is, dat hetgeen ons is toevertrouwd goed, d.w.z. overeenkomstig de bestemming, wordt aangewend.

a. Economische ontwikkeling

Het sleutelwoord van het achter ons liggende tijdperk was groei. Alles wat groeide betekende vooruitgang; alles wat niet groeide telde eigenlijk niet echt mee. Konden wij ons tot nu toe met enige overtuiging tot de kiezers wenden - en de kiezers tot ons - met de eenvoudige boodschap: wij willen meer van voorzieningen als onderwijs, gezondheidszorg, welzijnswerk, inkomen, wij zouden het nu - met goed fatsoen - niet meer aandurven. Er is een gerede twijfel over de mogelijkheid van een verder voortgaan op de oude voet, evenals over de wenselijkheid daarvan: menswaardigheid neemt niet automatisch toe wanneer de materiële voorzieningen blijven toenemen. Misschien is dit wel het kernprobleem van de verzorgingsstaat waarin wij thans leven: leren inzien dat voorzieningen niet meer werkelijk in dienst staan van mensen, wanneer wij geen weet willen hebben van "voldoende", van "genoeg".

Ons denken en doen over arbeid en technologie, over inkomen en winst, over energie en grondstoffen, blijken nog zo vastgeklonken aan de stormachtige economische ontwikkeling van vooral de zestiger jaren, dat wij op deze punten thans voor grote problemen komen te staan. Want konden wij tot voor kort de problemen op deze punten in een forse economische groei verbergen: dit vluchten kan niet meer. In onze tijd dringt zich immers veel meer dan voorheen een keuze op tussen arbeid, inkomensgroei, zinvol werk, veilige energie.

- arbeid

Zinvolle arbeid is van grote betekenis Voor de individuele ontplooiing van mensen en voor het functioneren van de samenleving. Los van de functie van inkomensverwerving is arbeid op zichzelf een fundamenteel recht voor ieder mens. De waardering van de arbeid zal ook losgekoppeld moeten worden van de mate waarin daarmee inkomen wordt verkregen. Maar dit betekent allerm minst een streven naar een volledige werkgelegenheid in de naoorlogse betekenis van ruim 8 uur per dag, vijf dagen in de week, 48 weken per jaar tot je 65ste jaar. Wij zullen derhalve ons traditionele begrip van volledige werkgelegenheid moeten aanpassen aan nieuwe ontwikkelingen. Onze huidige welvaartspositie stelt ons veel meer dan vroeger in staat meer ontspannen arbeidsomstandigheden te organiseren. Het werk onderling meer verdelen, meer menswaardig maken, meer onbetaald werk verrichten dat anders niet gedaan wordt en waar toch grote behoefte aan bestaat. De overheid kan op tal van manieren dit soort ontwikkelingen stimuleren.

De immobiliteit van de arbeid (geografisch, financieel, qua scholingsgraad) verdraagt zich niet met ons streven om zinvolle arbeid te stimuleren. Ook in de afwezigheid van deze flexibiliteit blijken wij nog te zeer vast te zitten aan een stormachtige economische groeiperiode die thans achter ons ligt. Velen blijken niet bereid in te spelen op de veranderingen die ons te wachten staan, uit angst en onzekerheid over die veranderingen. Maar met verkrampte reacties dreigen wij juist te verliezen datgene waaraan wij zozeer gehecht zijn. Wij zullen ook de flexibiliteit moeten plannen: flexibiliteit in arbeidstijd, arbeidsduur, inkomen, scholing, arbeidsplaats, afwisseling van werken en studeren.

Werkloosheid komt hard aan bij jong en oud. Toch menen wij dat indien de keuze zich opdringt, voorrang gegeven moet worden aan bestrijding van de jeugdwerkloosheid. Juist bij schoolverlaters, die na hun opleiding vol verwachtingen de maatschappij instappen, zal het werkloos-zijn een extra demoraliserende uitwerking hebben.

Mannen en vrouwen hebben gelijke rechten op betaalde arbeid, c.q. zinvol bezig zijn. Bij een onaanvaardbaar ongelijke verdeling van betaalde arbeid kan de overheid corrigerend optreden. De overheid vergroot de keuzemogelijkheden van mannen en vrouwen, om beide (part-time) aan het arbeidsproces deel te nemen, o.m. door het bevorderen van deeltijdarbeid.

- Inkomen

Afgezien van de inkomensverdeling vinden wij dat inkomens- en consumptiegroei niet (meer) behoren tot onze politieke doelstellingen, gelet op de thans bereikte levensstandaard en gelet op de schaduwzijden die een dergelijk streven met zich mee zal brengen.

Inkomens zullen, algemeen gesproken, tot stand moeten kunnen komen in vrij overleg, maar zullen wel afgewogen moeten worden tegen verlangens naar arbeid, arbeidsomstandigheden, investeringen etc. Van belang is het reserveren van inkomensbestanddelen in de onderneming te stimuleren voor speciale fondsvorming ten behoeve van de continuïteit van de onderneming. De overheid belast de inkomens naar draagkracht met een progressief tarief ten behoeve van de financiering van de collectieve lasten.

Toch kan de overheid gedwongen worden zich directer in te laten met de inkomensvorming. Bijvoorbeeld wanneer de inkomensontwikkeling een onaanvaardbaar hoge inflatie of werkloosheid veroorzaakt, te weinig ruimte overlaat voor de laagste inkomensgroepen, voor de financiering van de

sociale zekerheid of van de ontwikkelingssamenwerking, of wanneer de inkomensontwikkeling een economische groei oproept die uit anderen hoofde voor de samenleving als geheel onverantwoord is, bijvoorbeeld als gevolg van een krachtige groei van de behoefte aan energie.

De overheid zal in deze gevallen een beroep op de samenleving moeten doen tot inkomensmatiging; zij zal zelf ons volk daarin voor moeten gaan. Indien de samenleving evenwel hierop onvoldoende inspeelt, kan de overheid, vanwege haar zorg voor de ontwikkeling van de samenleving als geheel, gedwongen worden een grenzenstellend inkomensbeleid te voeren. Op deze wijze levert zij in een tijd met minder economische ruimte ook een bijdrage tot rechtvaardige inkomensverhoudingen in de samenleving als geheel.

- energie

Energie is schaars en bijzonder ongelijk verdeeld. Wij zullen, naar thans is te voorzien, op middellange termijn niet kunnen voldoen aan een blijvend groeiende behoefte aan energie in de geïndustrialiseerde landen, zeker wanneer wij ons rekenschap geven van de groeiende behoefte aan energie waar de arme landen recht op hebben. Nog afgezien van de fysieke beschikbaarheid maken internationale politieke factoren onze energievoorziening onzeker.

Het is onze politieke opdracht meer veilige, andere energiebronnen dan de thans gangbare te ontwikkelen en krachtiger maatregelen te treffen die leiden tot veel grotere besparing op energie dan nu gebeurt, o.m. gericht op een grotere doelmatigheid. Indien evenwel de druk op de energiebehoefte vanuit de samenleving onverkort aanhoudt, komen energievormen op ons af, waarvan wij menen dat deze onder de huidige omstandigheden beter niet geïnstalleerd kunnen worden. Het gaat om het accepteren van de consequentie van een beleid, dat ernst wil maken met het binden van de economische ontwikkelingen aan normen van menswaardigheid en van het behouden van het natuurlijk milieu. Onze opdracht is dan ook in dialoog met de samenleving en ondersteund door politieke maatregelen de behoefte aan energie terug te dringen, zodat wij de aanwending van kernenergie kunnen vermijden, zolang daaraan te grote risico's zijn verbonden.

b. Wetenschap en techniek

De ontwikkeling van wetenschap en techniek bevindt zich op een breukvlak. Tot voor kort werden wetenschap en techniek als een neutrale factor beschouwd, die slechts voordelen voor de mens kon opleveren. Door de ontwikkeling van techniek en wetenschap is zeer veel menselijk leed gelenigd en zullen wij ook in de toekomst veel menselijk leed kunnen voorkomen. Een ongenormeerde en ongecontroleerde technologische ontwikkeling kan echter een vloek in zich dragen.

Dit alles onderstreept de noodzaak dat de maatschappelijke gevolgen worden nagegaan en de ethische aspecten worden afgewogen voordat op medisch en technologisch terrein kennis wordt aangewend. Bij deze afweging kan de overheid een belangrijke rol vervullen door ontwikkelingen te signaleren en zonodig een maatschappelijke discussie op gang te brengen over het maatschappelijke nut en de risico's die aan toepassingen verbonden zijn.

Wetenschappelijke onderzoekers zullen daarnaast zich meer dan voorheen bewust moeten zijn van de maatschappelijke gevolgen en de ethische aspecten van hun speurwerk. Hiertoe zou wetenschappelijk onderzoek onderworpen moeten worden aan codes, die bij voorkeur door de wetenschappelijke

onderzoekers zelf zijn opgesteld. Dit houdt onverlet de mogelijkheid van de overheid om bepaalde toepassingen van wetenschap en techniek te verbieden op gronden ontleend aan het algemeen belang.

c. Ruimtelijke ordeningen volkshuisvesting

Een groeiende bevolking in een beperkte ruimte: deze spanning dwingt ons de ruimte te ordenen teneinde het land bewoonbaar te houden. De bevolkingsgroei neemt weliswaar af, maar de aanspraken op ruimte van ieder van ons nemen nog steeds toe.

Waar het om gaat, is in te zien dat het ordenen van de ruimte niet alleen een kwestie is van het eerlijk verdelen daarvan over mensen. De norm van het rentmeesterschap stelt niet de mens centraal, maar de mens in de schepping. De natuurlijke omgeving is geen middel tot een overvloedige behoeftenbevrediging van de mens. Hij mag de aarde bewerken, stellig ook voor zijn eigen ontplooiing, maar moet haar in haar verscheidenheid bewaren en behoeden. Wij zullen daarom gebieden van natuur- en landschappelijke waarde moeten behouden. De individuele mens en de samenleving als geheel staan voor de opdracht de wereld leefbaar te houden.

Wij zullen alle aanspraken op de beperkte ruimte niet kunnen honoreren. De oplossing van de ruimtelijke problematiek zal, althans voor een deel, gevonden moeten worden in het welbewust beperken van veel ruimte vragende activiteiten. Dit is een van de redenen, dat de overheid niet in staat is op eigen houtje de ruimte te ordenen. Dit zal in een gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheid en burgers vorm moeten krijgen. Naast het voorzien in een afdoende rechtsbescherming en goede inspraakprocedures zullen wij de samenleving moeten inspireren om bij alle inspraak niet slechts het oog te richten op de eigen belangen.

Bij alles wat schaars is moet er voor gewaakt worden dat niet alleen de sterkeren aan hun trekken komen. Ook bij het toedelen van de beperkte ruimte zal de zorg voor zwakke groepen en voor structureel bedreigde gebieden een zwaar accent moeten krijgen.

Deze prioriteit geldt zeker ook voor de volkshuisvesting, waar in het bijzonder voor de minst draagkrachtigen de woningnood nog steeds een realiteit is, ondanks alle inspanningen van de afgelopen tientallen jaren. Het heeft er soms de schijn van dat deze volksvijand niet meer als zodanig wordt gekarakteriseerd. Toch wordt de woningnood nog steeds als schrijnend ervaren, vooral in onze grote steden. Aan deze woningnood dient een einde gemaakt te worden; het wonen is immers een elementaire behoefte van de mens.

Daarnaast vraagt vooral de kwaliteit van de volkshuisvesting onze aandacht. Wij moeten immers een kleurloze massaliteit vermijden. Mensen mogen niet in anonieme woonwijken worden opgeborgen. Wij zullen de veranderingen die optreden in de behoefte aan verschillende soorten woningen moeten signaleren en het beleid hierop afstemmen. Van groot belang is het in de woonwijken een zodanige verscheidenheid aan woningen te bouwen, dat de bevolkingssamenstelling van de wijken ook veelzijdig zal zijn. De leefbaarheid van de oude stadscentra en van de kleine kernen is in gevaar en vraagt om prioriteit.

TOT SLOT

In dit Program van Uitgangspunten hebben wij als de politieke overtuiging van het CDA een begaanbare weg aangegeven -voor het aanpakken van de sleutelkwesties van onze tijd. Wij willen als antwoord op de oproep vanuit het Evangelie voor het politiek handelen ons inzetten voor een (wereld) samenleving die herkenbaar is aan een oriëntatie op gerechtigheid, op gespreide verantwoordelijkheid, op solidariteit en op rentmeesterschap.

Kenmerkend voor onze strategie is het appèl dat wij doen op mensen, persoonlijk en gezamenlijk. Tegelijkertijd dragen wij zorg voor maatschappelijke structuren waardoor een ieder ook werkelijk kan toekomen aan het beleven van zijn of haar verantwoordelijkheid.

Het valt moeilijk te ontkennen, dat deze christen-democratische benadering van de politieke en maatschappelijke vragen op centrale punten haaks staat op de huidige ontwikkelingsgang van onze samenleving. Maar er zijn - gelukkig - vanuit onze samenleving ook tal van signalen waar te nemen, die blijk geven van een herkennen van de verantwoordelijkheid waarvoor juist onze generatie wordt gesteld. Het zijn deze signalen die het CDA wil versterken en waarop het zijn beleid wil aansluiten.

Christen-democratische politiek komt pas werkelijk tot haar recht, wanneer het appèl dat zij doet, aanslaat. Dit tekent misschien de kwetsbaarheid, maar het illustreert juist ook de kracht van een christen-democratische benadering van de vragen van onze tijd.

[begin van document](#)

© Copyright DNPP. Alle rechten voorbehouden.

Email naar: dnpp@ub.rug.nl